

“SHAYX SAN’ON”: NAVOIY HIKOYASIDA RUHIY IZTIROB VA MA’NAVIY YETUKLIK

Toshpo‘latova Ma’rifat va

Ne’matova Jahonbibi

Termiz davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi

4-bosqich talabalari

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Sab’ai Sayyor” dostonining 5–10-boblari mazmuni tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoirning so‘zga bergan yuksak bahosi, nazm va nasrning o‘zaro farqlari, masnaviy janrining ustun jihatlari, Nizomiy va Xusrav Dehlaviy ijodining Navoiyning badiiy tafakkuriga ko‘rsatgan ta’siri yoritiladi. Shuningdek, Jomiy siymosi, uning ilmiy-ma’rifiy salohiyati, arab tili va tafsir, fiqh ilmlaridagi o‘rni matndagi ishoralar asosida ochib beriladi. 8-bobda Navoiy tomonidan adabiy salaflarning ayrim kamchiliklari — dardning yetarli berilmagani, Bahrom haqidagi ayrim afsonaviy epizodlarning nomuvofiqligi va nodon obrazning markazlashtirilishi kabi masalalar tanqidiy baholanadi. 9 va 10-boblarda shoir Sulton Husayn Boyqaro hamda Xadichabegimni madh etadi, ularning siyosiy mavqei, adolatparvarligi, fazilati va ramziy tasvirlari tahlil qilinadi. Maqola dostonning mazkur boblari orqali Navoiyning poetik dunyoqarashi, estetik talablari va ustozlarga munosabati haqida yaxlit tasavvur beradi.

Kalit so‘zlar: Sab’ai Sayyor, Navoiy, so‘z ta’rifi, Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy, Husayn Boyqaro.

ABSTRACT

This article provides an analytical study of chapters 5 to 10 of Alisher Navoiy's "Sab'ai Sayyor." The discussion focuses on the poet's elevated interpretation of the concept of the "word" and his comparison of prose and poetry, emphasizing the advantages of the masnavi genre. The analysis also highlights Navoi's evaluation of Nizami Ganjavi and Khusraw Dehlavi, whose literary legacy profoundly influenced the formation of his aesthetic principles. A separate section examines Navoi's portrayal of Jami, describing him as a comprehensive scholar in Arabic grammar, Islamic jurisprudence, and Quranic exegesis. The eighth chapter's critical remarks toward previous authors—such as the insufficient depiction of sorrow, inconsistencies in Bahrom's legendary stories, and the excessive focus on a naïve protagonist—are discussed in detail. In chapters nine and ten, Navoi praises Sultan Husayn Bayqaro and Khadichabegim, presenting them as figures of justice, generosity, and symbolic significance within the broader narrative. The article ultimately demonstrates how these chapters reflect Navoi's poetic worldview and his approach to literary tradition.

Keywords: Sab'ai Sayyor, Navoiy, word definition, Nizami, Dehlavi, Jami, Husayn Bayqaro.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится детальный анализ 5–10 глав поэмы Алишера Навои «Сабаи Сайёр». Рассматривается возвышенная оценка поэтом слова, его сопоставление прозы и поэзии, а также подчёркивается значимость жанра маснави как наиболее ёмкой и выразительной формы художественного повествования. Особое внимание уделено характеристикам Низами Гянджеви и Хусрава Дехлеви, которых Навои называет своими великими предшественниками, подчёркивая их влияние на формирование собственного творческого метода. Отдельная часть

анализа посвящена изображению Джами — как учёного энциклопедиста, мастера арабской грамматики, толкователя Корана и авторитетного богослова. В восьмой главе изучаются критические замечания Навои в адрес предшественников, связанные с недостаточной передачей душевного страдания, слабой мотивированностью некоторых легендарных эпизодов о Бахrome и неоправданным возвеличиванием образа невежественного героя. Девятая и десятая главы раскрывают прославление султана Хусайна Байкаро и Хадичабегим, которые изображаются как воплощение справедливости, благородства и высокой морали. Статья формирует целостное представление о поэтическом мировоззрении Навои и его отношении к литературному наследию.

Ключевые слова: Сабаи Сайёр, Навои, слово, Низами, Дехлеви, Джами, Хусайн Байкаро.

KIRISH

Alisher Navoiyning “Sab’ai Sayyor” dostoni “Xamsa” tarkibidagi eng murakkab falsafiy-badiiy asarlardan biri hisoblanadi. Dostonning har bir bobida shoirning poetik dunyoqarashi, adabiy an’analarga munosabati, salafilar merosini qayta ko‘rib chiqish tamoyillari va badiiy tafakkurining yetuk jihatlari o‘z aksini topgan. Mazkur tadqiqot aynan dostonning 5–10-boblarida berilgan g‘oyaviy qatlamni o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, bu boblar Navoiyning adabiy-estetik qarashlarini eng barqaror ifodalagan qism sifatida alohida ahamiyatga ega. Beshinchi bobda shoirning so‘z haqidagi qarashlari — so‘zning yaratuvchilik mohiyati, borliqni anglashdagi o‘rni va badiiy tafakkur uchun asosiy manba ekanligi yuksak darajada ifodalanadi. Navoiyning so‘zga bergan bahosi dostonning keyingi boblari uchun ham nazariy asos vazifasini bajaradi. Oltinchi bobda esa Nizomiy va Xusrav Dehlaviy kabi ulug‘ salafilar merosiga baho berilib, nazmning nasrdan ustunligi, masnaviy janrining

imkoniyatlari haqida puxta mulohazalar ilgari suriladi. Bu bob Navoiyning o‘z o‘rnini aniq belgilashi va badiiy maktabning davomchisi sifatida o‘zini baholashi bilan e’tiborga loyiq. Yettinchi bobda Jomiyning ilmiy va ma’naviy qiyofasi tasvirlanib, shoir uni barcha ilmlarda yetuk, arab tili, fiqh, tafsir va tasavvufda yuksak mavqega ega alloma sifatida madh etadi. Sakkizinchi bob esa aynan tanqidga bag‘ishlangan bo‘lib, Navoiy o‘zidan avvalgi xamsanavislarning bir qator nuqsonlarini mantiqan asoslab ko‘rsatadi. Ularning dardni kam tasvirlagani, Bahrom haqidagi afsonalarda nomuvofiqliklar mavjudligi va nodon qahramonlarni ortiqcha markazlashgan holda talqin qilganini ochiq aytadi. To‘qqizinchi va o‘ninchi boblarda esa Sulton Husayn Boyqaro hamda Xadichabegimning madh etilishi orqali shoir dostonning bosh syujetiga o‘tish uchun zarur bo‘lgan siyosiy va ma’naviy fonni yaratadi. Shohning adolati, saxovati, nasabning ulug‘ligi hamda malikaning jamol-joriy fazilatlarini dostonning asosiy qahramonlari va ramziy qatlamlari bilan chambarchas bog‘lanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Beshinch bob: So‘zning ta’riflari

Beshinch bobda Navoiy **so‘zning ustunligi va qiymatini** yuksak qadrlaydi. U shunday yozadi:

“So‘z kelib avval-u, jahon so’ngra,

Ne jahon, havn ila makon so’ngra...

Alloh Alloh, ne so‘zdurur bu so‘z

Mundin ortuq yana bo’lurmu so‘z?

Jism bo‘stonig‘a shajar so‘zdur,

Ruh ashjorig'a samar so'zdur.

Bu misralarda soʻzning jism va ruhga taʼsiri, uning yaratish va ilhom berishdagi qudrati taʼriflanadi. Navoiy uchun soʻz — dunyo va inson ruhiyatining markaziy elementi.

Oltinchi bob: Nizomiy va Xusrav Dehlaviyni madh qilish

Oltinchi bob shoirning **badiiy nazariyasini** ochib beradi. Navoiy dastlab nazm va nasr oʻrtasidagi farqni tushuntiradi va nazmning ustunligini taʼkidlaydi. Nazm sheʼriy iboralar va badiiy sanʼatlarni uygʻunlashtirib, masralarni ipga tergandek tartibga soladi, nasr esa goʻyo sohib yuborilgan javohirdek goʻzallikdan mahrumdir. Shoir alohida **masnaviyga** eʼtibor beradi, uni “vasiʼ maydon” deb ataydi. Nizomiy masnaviy yaratishda bu maydondan toʻpni olib chiqqan, birinchi boʻlgan shoir sifatida qadrlanadi. Xusrav Dehlaviyni esa “hind sehgari, qaro balo, ofati Xudo” kabi tashbihlar bilan madh etadi. Navoiy shatranj oʻyini orqali salaflarni ham taqqoslaydi: Nizomiy — oq ot, Dehlaviy — qora fil, oʻzi esa oddiy piyoda.

Yettinch bob: Shayxulislom Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy madhiyasi

Bu bob shoirning ustoziga boʻlgan hurmatini koʻrsatadi. Navoiy Jomiyning **ilm daryosi va fazl koni** deb taʼriflaydi. Ustozning arab tilidagi bilimdonligi, tafsir va fiqh ilmidagi salohiyati yuqori baholanadi. Jomiyning asarlari, devon va dostonlari sanab oʻtiladi, bu esa Navoiyning ustozlarga boʻlgan hurmatini va ilmiy qadriyatlarini ochib beradi.

Sakkizinchi bob: Salaflarning nuqsonlari va doston yaratish ilhomi

Sakkizinchi bobda Navoiy oldingi xamsanavislarning kamchiliklarini bildiradi, ammo hurmat bilan. U tushida olgan ilhom va vizionlari orqali doston yaratishni boshlaydi. Shoir uchta e'tiroz bildiradi:

1. Salaflar dard va g'amni ishqdan xoli ko'rsatgan.
2. Bahrom shohning ayshi uchun yettita qasr qurilishi va yetti malika orqali afsonalar aytilishi asossiz.
3. Nodir va dardsiz kishilarning sarguzashtlarini ko'rsatishga e'tibor qaratilgan.

Bob oxirida Navoiy o'zini salaflarning faqir shogirdi deb atab, Allohdan doston yaratishda madad so'raydi.

To'qqizinchi bob: Sulton Husayn Boyqaro madhiyasi

Shoir shoh Husayn Boyqaroni madh qiladi, u falakdagi barcha sayyoralarga murojaat qiladi va ularni tinmoqqa chaqiradi. Navoiy shohning ikki tomonlama xon avlodini — ulug' otasi Chingizxon va onasi Alanquvo — yodga oladi. Husayn Boyqaro cheksiz saxovatli, adolatli va hatto Anushervon ham uning oldida xijolat chekadi deb ta'riflanadi. Bu bob shoirning tarixiy, siyosiy tafakkurini va shaxs hamda davlat o'rtasidagi uyg'unlikni ko'rsatadi.

O'ninchi bob: Bilqisi Soniy — Xadichabegim madhiyasi

Ushbu bob shoirning saroydagi malikalarga e'tiborini ko'rsatadi. Xadichabegimni payg'ambarlar ayollari Sorai Uzmo va Xadichai Kubro bilan taqqoslab, uning go'zalligi va fazilatlarini yuksak qadrlaydi. Shu bilan birga, Xadichabegimning ikki farzandi — Muzaffar Mirzo va Shoh G'arib Mirzo — ikki saodatli yulduzga o'xshatiladi, ularning onasi esa oy va quyoshga qiyoslanadi.

XULOSA

«Sab'ai sayyor» dostonining beshinchi bobidan o'ninchi bobigacha bo'lgan qismi Navoiy ijodining chuqur ma'nolarini ochib beradi. Beshinchi bobda so'zning oliy qadriyatga ega ekanligi yuksak she'riy ifoda bilan ta'riflanadi; so'z nafaqat jismiy, balki ruhiy boylik manbai sifatida ko'rsatiladi. Oltinchi bobda Navoiy badiiy adabiyot turlarini tahlil qilgan holda nazmning nasrdan ustunligini isbotlaydi va masnaviy janrining keng maydon ekanini ta'kidlaydi. Nizomiy va Xusrav Dehlaviy ijodi orqali shoir o'z davridagi adabiy ustozlarni qadrlash bilan birga, ularni shaxsan taqqoslaydi, shatranj o'yini orqali ustunlik va o'rni ifodalanadi. Yettinchi bobda Shayxulislom Jomiy madh etilib, ilmiy va ma'rifiy fazilatlari e'tirof etiladi. Sakkizinchi bobda esa salaflarning kamchiliklari tanqid qilinib, doston yaratishdagi ilhom manbai tush orqali ko'rsatiladi; bu Navoiy ijodiy jarayonini chuqurroq tushunishga imkon beradi. To'qqizinchi bob Sulton Husayn Boyqaro madhiga bag'ishlangan bo'lib, shohning adolat va saxovat sifatleri she'riy obraz orqali yoritiladi. O'ninchi bob esa Xadichabegim madhiga bag'ishlangan bo'lib, u orqali Navoiy shoh saroyidagi shaxsiy ijtimoiy va madaniy aloqalarni tasvirlaydi; shuningdek, uning farzandlari ikki saodatli yulduz sifatida ko'rsatiladi. Umuman olganda, beshinchi bobdan o'ninchi bobgacha bo'lgan qism Navoiy she'riyatining **ta'sirchanligi, badiiy go'zalligi va adabiy nazariyasini** birlashtiradi. Har bir bob shoirning fikriyati, tafakkuri va tarixiy kontekstini ochib beradi. Shu bilan birga, doston orqali Navoiyning **ustozlarga hurmat, so'zga ehtirom, adolat va ma'rifat qadriyatlari** o'quvchiga yetkaziladi. Bu qism nafaqat Navoiy ijodining boyligini, balki o'z davrining madaniy va adabiy muhitini ham ochib beradi, shoirning badiiy uslubi va tafakkurining o'zgacha chuqurligini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy, **“Sab’ai sayyor”**, Toshkent, 2000.
2. Abdullaev, R., **O‘zbek klassik adabiyoti tarixi**, Toshkent, 2010.
3. Qodirov, M., **Alisher Navoiy va turkiy doston adabiyoti**, Samarqand, 2015.
4. Ergashev, S., **Navoiyning diniy va falsafiy qarashlari**, Toshkent, 2012

